

ЦАСТ УУЛЫН ЦАГААН БАРС

ТАНИН МЭДЭХҮЙН ТОВХИМОЛ

Улаанбаатар 2011

ЦАСТ УУЛЫН ЦАГААН БАРС

ТАНИН МЭДЭХҮЙН ТОВХИМОЛ

Цоохор ирвэсний тухай шинжлэх ухаан судалгааны олон байдаг боловч энгийн үгээр ард иргэд хүүхэд багачуудад ойлгомжтой ном зохиол, товхимол цөөн байна. Иймд энэ бяцхан товхимол нь цоохор ирвэсний амьдрал болон түүнд тулгамдаж буй асуудлыг ард иргэд, хүүхэд багачуудад ойлгомжтой хэлбэрээр тайлбарлан таниулах гол зорилготой юм.

“Ирвэс Хамгаалах Сан” ТББ-ын “Иргэдэд Байгаль Хамгаалах Боловсрол олгох” хөтөлбөрийн хүрээнд ерөнхий боловсролын дунд сургуулийн хүүхдүүдэд зориулан энэхүү номыг бэлтгэн гаргаж байна.

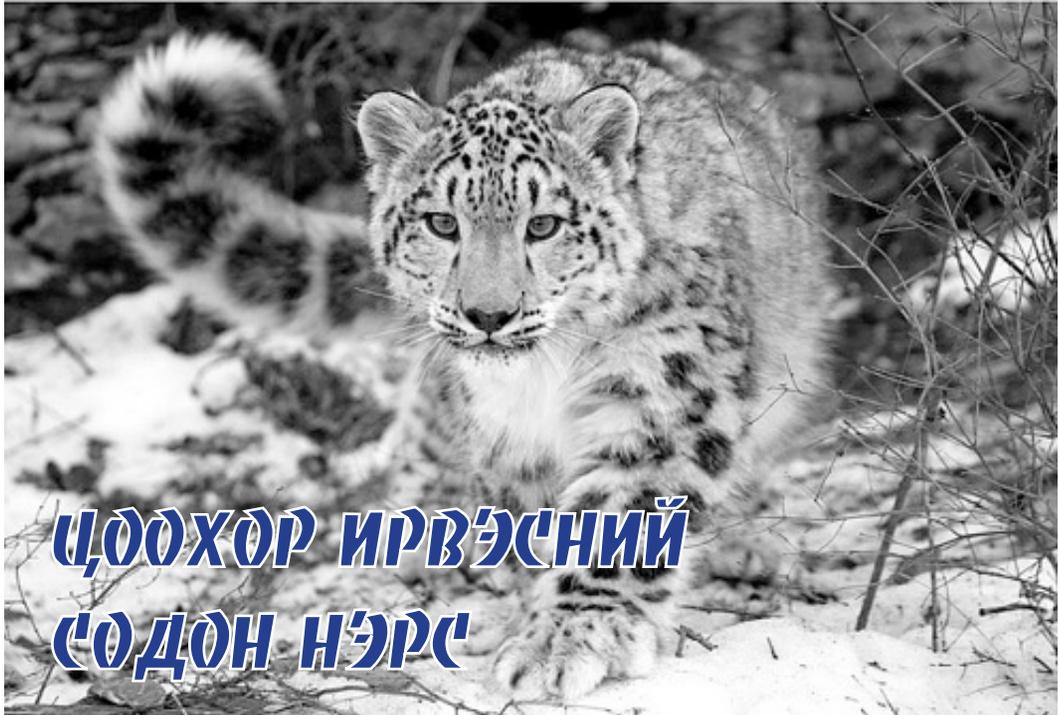
“ИРВЭС ХАМГААЛАХ САН” ТББ

Товхимолыг эмхэтгэн гаргасан: М.Цэрэннадмид

Агуулга

Цоохор ирвэсний урагийн овог нэр
Яагаад цоохор ирвэсийг хамгаалах шаардлагатай байдаг вэ?
Цоохор ирвэсний тархац, тоо толгой
Гадаад төрх байдал
Цоохор ирвэс юу иддэг вэ?
Цоохор ирвэсний амьдрал болон зан төлөв
Яагаад хүмүүс ирвэсийг тэр бүр харж чаддаггүй вэ?
Ирвэс хүн барьдаг уу?
Ирвэс хосоороо амьдардаг уу?
Ирвэс хэзээ төллөдөг вэ? Энэ үед хэдэн гүем гаргадаг вэ?
Ирвэс хэд насладаг вэ?
Цоохор ирвэс хоорондоо хэрхэн харьцдаг вэ?
Ирвэс цус сордог уу?
Ирвэс шархдуулсан мал яагаад эдгэдэггүй вэ?
Ирвэсний мах эмчилгээний чанартай юу?
Хавар
Зун
Намар
Өвөл
Ирвэсэнд тулгарч буй аюул
Хууль бусаар агнах явдал
Мал барилаа гэж өширхөж алах
Байгалийн идэш тэжээлийн хомсдол ба амьдрах орчны доройтол
Ард иргэдийн мэдлэг мэдээлэл дутмаг
Хамгаалахаар авч буй арга хэмжээ
Ашигласан ном болон материалууд

Байгалийн нэгэн гоо үзэмж, чимэг болсон цоохор ирвэсний талаар та бүгд энэ номноос олон сонирхолтой зүйл мэдэж авах боломжтой бөгөөд үүний нэг нь цоохор ирвэсний сонирхолтой содон нэрүүд юм.

Шинжлэх ухааны Латин нэршилээр **Uncia Uncia (Унциа унциа)** гэж нэрлэгдэх “**Цоохор Ирвэс**” одоо үед дэлгэрэнгүй хэрэглэгдэж байгаа Англи хэлээр **Snow leopard** буюу **Цоохор Ирвэс** гэж орчуулж болох бөгөөд “**Ирбис**” ч гэж нэрлэгдэх нь олонтаа.

Нутгийн ард иргэдийн нэрлэж заншсанаар:

“Бар”-Цоохор ирвэс нь барын төрлийн амьтан. Үүнтэй уялдуулан өөрийнх нь нэрийг шууд хэлэхээс цээрлэн зарим газар ялангуяа говийн аймгуудаар ингэж нэрлэх нь олонтаа. “**Цоохор**”- Бие нь эрээн цоохор учир бас ийн нэрлэх тохиолдол бий. “**Базаалай**”- ан амьтан барихдаа шилэн хүзүүн дээрээс нь базаж унагаадагаас үүдэлтэй. “**Мий**”- Муурын овгийн амьтан учир мий гэж нэрлэгдэхээс гадна Шүхэр зүйл амьтан гэж шинээр шинжлэх ухааны нэр томъёо гарч ирсэн нь хүмүүсийн анхаарлыг их татаж байгаа юм. Үүнийг хүнтэй зүйрлэвэл хүн амьд явахын тулд хоол унд ус агаар нэн шаардлагатайн адил ирвэс хамгаалахын тулд аргаль янгир түүний идэш тэжээлийг хамгаалах, өвсөн тэжээлт амьтдыг хамгаалахын тулд ус бэлчээрийг нь хамгаалах хэрэгтэй болдог тул цоохор ирвэс хамгаална гэдэг нь тухайн орчин нутгийг бүхлээр нь хамгаалах шаардлагатай болдог юм.

ЯАГААД ЦООХОР ИРВЭСИЙГ ХАМГААЛАХ ШААРДЛАГАТАЙ БАЙДАГ ВЭ?

Энэ ертөнц дээр байгаа бүхий л амьтдыг тархалт тоо толгойгоор нь нэн ховор, ховор, элбэг гэж ангилдаг бөгөөд цоохор ирвэс нь Цоохор ирвэс нь дэлхийд нэн ховордсон учраас Байгаль Хамгаалах Олон Улсын Холбоо (IUCN)-ын Улаан номонд бүртгэгдэж, Зэрлэг Амьтан, Ургамлын Ховор, Ховордсон Зүйлийн Олон Улсын Хэмжээнд Худалдаалах Тухай (CITES) Вашингтоны конвенцийн 1-р хавсралтад орж нэн ховор зүйлд багтдаг юм.

Үүнээс гадна цоохор ирвэс нь тухайн улсын системийн эрүүл онгон байх шалгуурыг хянаж байдаг ба энэ нь ирвэс байгаа газар аргаль янгир элбэгтэй, аргаль янгир элбэг байгаа газар газрын гарц сайтай, газрын гарц сайтай нутагт хүн ардын амьдрал сайн байх зохилдлогоотой учир эн түүрүүнд хамгаалах ёстой амьтны нэг юм.

Дэлхий дээр Афганистан, Бутан, Хятад, Энэтхэг, Казакстан, Киргиз, Монгол, Балба, Пакистан, Орос, Тажикстан, Узбекистан зэрэг Азийн өндөр уулын бүсийн 12 оронд цоохор ирвэс тархсан байдаг ба нийт амьдрах боломжит нутаг нь 2 сая км кв талбайг эзэлж оршиж байна.

Дэлхий дээрх ирвэсийн тархац, тоо толгойн байдал:

Дэлхий дээрх ирвэсийн тархац, тоо толгойн байдал		
Улсын нэр	Хамрах талбай(км ²)	Тоо толгой
Афганистан	50,000	100
Бутан	15,000	100
Хятад	1,100,000	1500-2000
Энэтхэг	75,000	200
Казакстан	50,000	100
Киргиз	105,000	100
Монгол	101,000	500-1,000
Балба	30,000	300
Пакистан	80,000	200
Таджикстан	100,000	150
Узбекистан	10,000	50
Нийт	1716 км²	4300 хүртэл

Дээрхи хүснэгтээс харахад Ази тивийн хэмжээнд 1716 км² (ам км) газар нутаг дээр сайндаа л 4300 толгой ирвэстэй байна. Цоохор ирвэсийг барьж тоолох нь бүү хэл

ᠣᠳᠣᠳᠣᠳᠣ
ᠡᠳᠠᠭᠦᠨᠢᠡᠡ
ᠣᠠᠳᠣᠠᠠᠠᠠ
ᠣᠳᠣᠳᠣᠳᠣ

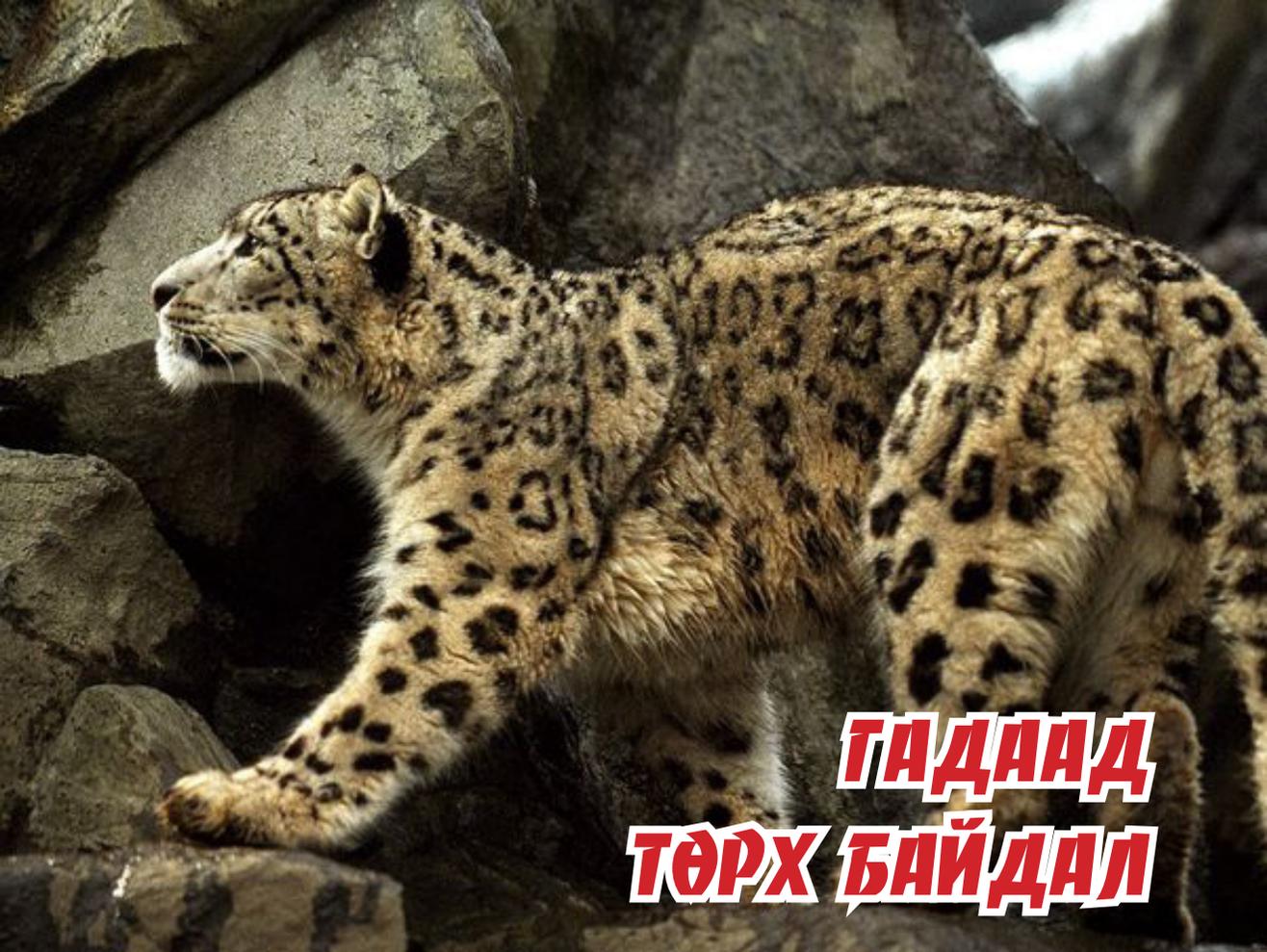

хараад өнгөрөх нь ховор хэдий ч эрдэмтэд ерөнхий баримжаа тооцоогоор дэлхий даяар 4080-6590 орчим ирвэс бий гэж 2003 онд таамагласан байна. Бас дэлхийн амьтны хүрээлэнгүүдээр 600-700 бий. Өнөөгийн дэлхийн улс төрийн газрын зураг дээрээс Хятад улс ирвэсний тоо толгойгоор хамгийн өндөр гарч байгаа нь тухайн амьтан байж болох боломжит нутгийн хэмжээ их байгаатай холбоотой юм. Иймд цоохор ирвэсийг 1972 оноос дархан цаазат амьтан болгосон ба 1992 оноос жуулчдад агнуулахыг хоригложээ. Хэдийгээр цоохор ирвэс бүхий 12 орон бүгд энэ амьтныг хамгаалалтанд авсан ч өдөр ирэх тутам ховордсоор л байна.

Нэг талаас харвал их уудам нутаг эзэлж байгаа мэт боловч уг амьтны тоо толгойн хувьд их цөөн юм. Байгалийн зохицолоор энэ амьтан цөөхөн тоо толгойтой байгаагийн дээр хүний буруутай үйл ажиллагаанаас болж тоо толгой нь нилээд буурч байгаа юм.

Манай оронд 1000 орчим ирвэс Баян-Өлгий, Увс, Ховд, Завхан, Говь-Алтай, Баянхонгор, Өмнөговь аймгуудын өвс ургамал тачир, хад асга ихтэй өндөр уул нуруугаар амьдардаг. Хангайн нуруу, Хөвсгөлийн зарим уулархаг хэсгээр маш цөөн тоотой байх магадлалтай ул мөр бий гэсэн мэдээлэл байдаг. Бартаа нугачаа ихтэй өндөр газар нь түүнд хоол тэжээлээ барихын тулд биеэ даллах болон гэтэж мяраахад тохиромжтой орчин юм.

ГАДААД ТӨРХ БАЙДАЛ

Цоохор ирвэсний гадаад галбир, ерөнхий зан төрх ямаршуу байдгийг хүмүүс телевиз, радио, ном, хэвлэлээс олж мэдсэн байдаг. Гэсэн хэдий ч энэ амьтны гоёмсог зөөлөн арьсны тухай, эсвэл урт сүүл нь ямар үүрэгтэй, өндөр уулын хатуу ширүүн нөхцөлд хэрхэн дасан зохицсон болоод түүний амьдралын тухай уншигч та сонирхох нь лавтай.

Цоохор ирвэсний үслэг зузаан арьс нь өндөр уулсын бүсийн хүйтэн байдалд зохилдсон хүйтэн салхи шуурганаас хамгаалах дээл дах нь болж өгдөг байна. Түүний арьсан дээрх цайвар шаргалдуу, үүлэн саарал дэвсгэр дээр тод дугуйрсан хар толбо нь биеийн хэсэг бүрт өөр өөр байдаг төдийгүй ирвэс тус бүрт үл давтагдах өвөрмөц ялгаатай байдаг. Нэг үгээр хэлэхэд хүмүүсийн нүүр царай өөр өөр байдаг шиг ирвэс бүрийн толбууд өөр өөр байдаг нь

судлаачдад түрүүнд үзсэн ирвэсээ сүүлчийнхээс нь ялгах боломж олгодог гэнэ. Орчин үед янз бүрийн автомат аппаратыг амьтны явдаг зам жимэн дээр байрлуулан зургийг нь авчихдаг болохоор “Дорж уу, Дондог уу” гэдгийг нь толбоор нь таньдаг болсон байна.

Зузаан цас болон өндөр хад асганд маш сайн зохицсон үсэрхэг өргөн тавхайтай байдаг. Тавхайн үс нь хүйтэнд хөлийн хурууг хөлдөхөөс сэргийлдэг.

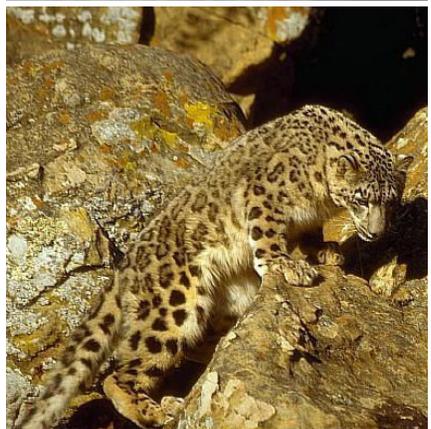
Ойролдоогоор 1 метр орчим урт гоёмсог сүүл нь ян хаднаас үсрэх, дүүлэхэд биеийг нь тэнцвэржүүлж өгдөг юм. Төсөөлж бодвол хүн нарийн дамнуурга дээгүүр гарахдаа гараа алдан тэнцвэрээ олж явдагтай адил гэсэн үг юм.

Хүйтэнд ирвэс заримдаа сүүлээрээ биеэ ороож нүүрээ халхалдаг. Энэ нь биеийн дулааныг гадагш алдахгүй зохилдлого юм.

Нас гүйцсэн цоохор ирвэсний биеийн урт 103-130 см, сүүлний урт 92-105 см, жин 23-41 кг, тавхайн өргөн 7-9см. Сүүл нь жигд өтгөн сахлаг үстэй учраас ерөнхий биеийн галбир нь сүрлэг сахлаг харагддаг.

Ирвэсний урд мөч бахим богинохон, хойдох нь урт байдаг нь цавчим эгц хад асганд үсэрч дүүлж хад байцаар нутагтай аргаль янгирийг мяраан гэтэж нуугдах, үсэрч харайж ан гөрөөгөө барих үед хүчирхэг хөлийн тийрэлт болон тэнцвэржилт нь хэрэг болно.

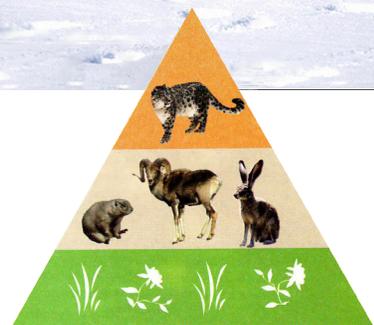
Ирвэсийг гаднах байдлаас нь эр, эм гэж ялгахад хэцүү бөгөөд эр нь эмээсээ арай биерхүү харагдах талтай. Монголчууд ирвэсний эрийг нь гэнд, эмийг нь гинс, төлийг нь гүем хэмээн нэрлэдэг.

@Brian Switek

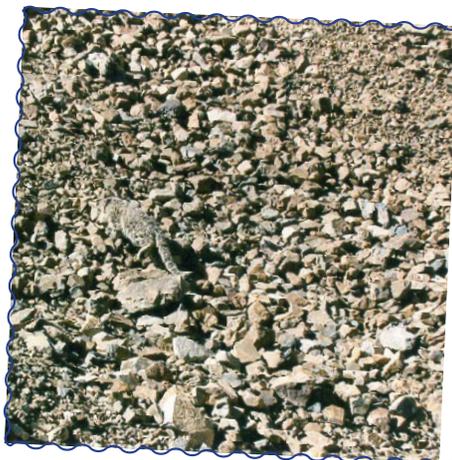
ЦООХОР ИРВЭС ЮУГААР ХОДЛЛОДОГ ВЭ?

Цоохор ирвэс нь томоохон ангууч амьтан бөгөөд өөрөөсөө 2-3 дахин илүү жинтэй амьтныг агнах чадвартай. Монгол орны цоохор ирвэс голдуу янгир ямаа, аргаль хонь, тарвага, туулай, огдой, бусад мэрэгчин амьтан, хойлог, хахилаг, ятуу зэрэг шувуудаар хооллоно. Хоол тэжээлийн хомсдолд орвол хариулагагүй яваа мал ч барьж идэхээс буцахгүй.

Том ан барьвал ойролцоох газараа нууж тавьчихаад 3-4 хоног эргэж тойрч идсээр дуусгадаг. Ирвэс амьтныг чоно шиг нэг дор олноор барьдаггүй гэдэг боловч бэлчээрт эзэнгүй явсан сүргээс 10 ямаа нэг дор барьсан тохиолдол бий. Ойролцоогоор 14 хоногт нэг амьтан барьж иддэг ба энэ нь 1 сард 2 амьтнаар зоог хийдэг гэсэн үг юм. Судлаачид ирвэсний баасанд шинжилгээ хийж үзээд 15% нь ургамал 7% нь элс шороо байдгийг илрүүлсэн гэж “Монгол орны цоохор ирвэс” номонд бичсэн байна. Үүний учирьг сайн олоогүй ч зарим эрдэмтэд гэдсэн дэх шимэгч амьтдыг багасгахын тулд өвс иддэг байх гэж таамагладаг юм.

ЦООХОР ИРВЭСНИЙ АМЬДРАЛ БОЛОН ЗАН ТӨРХ

ЯАГААД ХҮМҮҮС ИРВЭСИЙГ ТЭР БҮР ХАРЖ ЧАДДАГГҮЙ ВЭ?

Цоохор ирвэс нь муурын төрлийн амьтан учир маш нуугдмал амьдралтай бөгөөд гэтэж мярааж явдаг тул хөдөлгөөн нь бараг мэдэгдэхгүй. Ирвэсний орчныхоо өнгийн даган хувьсах чадвар маш сайн бөгөөд орчноос нь ялган харна гэдэг маш бэрх. Ирвэстэй нутгийн иргэд маш цөөхөн харсан байдаг. Энэ зурагнаас ирвэс хаана байгааг олоорой.

ИРВЭС ХҮН БАРЬДАГ УУ?

Цоохор ирвэс зан төрхийн хувьд амгалан их хэнэггүй тайван. Түүнийг гэмтээж шархдуулах болон цочоохгүй бол хүн рүү огт дайрдаггүй.

Харин ч “Ирвэс агнах нь хар мөртэй” гэж манайхан ярилцдаг. Иймээс ч хөгшчүүл түүнээс сэрэмжлэн хүүхэд багачууддаа ирвэс агнах болон гэмтээхийг цээрлэн захиж сургасаар иржээ.

© Lynn M. Stone / naturepl

ИРВЭС ХОСООРОО АМЬДАРДАГ УУ?

-Ороо нийллэгийн үед болох 1-3-р сарын хооронд 7-10 хоног хамтдаа байх ба ороо нь орсон гинс өндөрлөг газар гарч гэндийг дуудаж олдог байна. Үүнээс гадна хаданд цацсан шээг үнэртэн, модны самардас, бумбаагаараа харилцдаг. Гүемээ гинс бойжуулж “сартайгаас нь жил гаруй хамт байж анд сургаад “тусад нь гаргана”.

ИРВЭС ХЭЗЭЭ ТӨЛЛӨДӨГ ВЭ? ЭНЭ ҮЕД ХЭДЭН ГҮЕМ ГАРГАДАГ ВЭ?

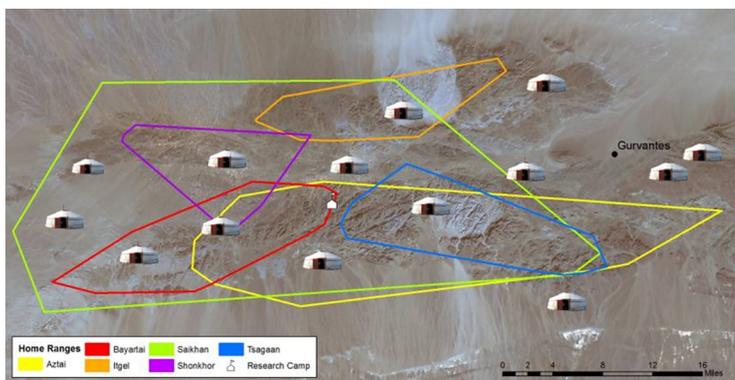
Ирвэс ер нь өсч үржих нь удаан амьтан. Ингэ шиг жил өнжиж төллөнөв Нэг удаа сайндаа л 2-3 гүем гаргадаг. Харин гадаадын амьтны хүрээлэнд хааяа 5 хүртэлх гүем гаргасан тохиолдол бий.

ИРВЭС ХЭД НАСАЛДАГ ВЭ?

-Байгалийн жамаар үхсэн ирвэсний шүднээс судалгаа хийхэд ойролцоогоор 10-13 насалсан гэсэн дүн гарсан. Амьтны хүрээлэнд хүний асрамж хамгаалал дор байсан ирвэсний хувьд хамгийн дээд тал нь 21 насалсан ирвэс бий.

ЦООХОР ИРВЭС ХООРОНДОО ХЭРХЭН ХАРЬЦДАГ ВЭ?

6 ирвэсийн эзэмшил нутгийн тэмдэглэл (зураасаар илэрхийлэв)

Цоохор ирвэс өөрийн гэсэн эзэмшил нутагтай. Ихэнх тохиолдолд малчдын өвөлжөө, хаваржаатай давхцдаг нь хүн ирвэс хоёрын хоорондын зөрчлийг зарим тохиолдолд хурцатгадаг. Өөрийн эзэмшил нутгаа бумбаа болон хаданд цацсан үнэртэнээр тэмдэглэн хил хязгаараа

тогтооно. Эзэмшил нутгийн хэмжээ нь тухайн газар нутаг идэш тэжээлийн элбэгшилээс шалтгаалан өөр өөр байдаг байна. Жишээ нь: Балба улсад хүзүүвчилсэн ирвэс 30-65 км² талбайг ашиглаж амьдарч байхад Монголд 1999 оны үеэр хүзүүвчилсэн нэг ирвэс 1.000 км² талбайг ашиглаж байсан тохиолдол байх ба нэг шөнийн дотор 40 км хоолойг гаталсан байх ба 2008 оноос хойш цоохор ирвэс хүзүүвчлэх судалгаанаас нэгэн залуу ирвэс өөрийн гэсэн эзэмшил нутгийг олж тогтоохын тулд 100 гаруй км торохгүй явсан байх юм. Энэ нь газар нутгийн уужим томоос гадна хоол тэжээлийн ховортой шууд хамааралтай юм.

1. Ирвэс амьдардаг уулаар явж байхад хамгийн их тохиолддог тэмдэг, хаяг бол БУМБАА юм. Энэ нь яг л гэрийн тэжээвэр мууртай адил шээснийхээ дараа хойд хоёр хөлөөрөө овоолон булсан шороон овоог хэлнэ. Бумбааны хажууд ирвэсний баас байх тохиолдол элбэг байх боловч үнэг хярс гэх мэт амьтад бумбааны ойролцоо баах нь их байдаг. Энэ нь зарим үед ирвэсний баасыг судалгаа шинжилгээнд дээж болгон авах үед төөрөгдөл төрүүлэх явдал байдаг.

2. Модтой газарт сондгой модыг сарвуугаараа самардан үлдээх тохиолдол байдаг. Үүнийг “ирвэсний самардас” гэнэ.

3. Өвлийн улиралд цасан дээр үлдээсэн мөрөөр нь тухайн амьтныг хэзээ хаанаас хаашаа явсныг мэдэх боломжтой. Мөрний том багаар нь насыг барагцаалж мэдэх болох юм.

4. Цоохор ирвэсний бас нэг үлдээдэг хаяг бол хадны нөмөрт цацсан үнэртэн юм. Энэ нь түүний шулуун гэдэсний төгсгөл орчимд байдаг. Нар тусахгүй хадыг сонгон авч үнэрт шүүрлээ цацна. Эдгээр хаяг тэмдэг нь тухайн ирвэсийг хэдэн настай ямар хүйсний ирвэс амьдардаг мэдээллийг өөр бусад ирвэсэнд өгдөг бололтой. Түүнээс гадна түүгээр явсан өөр ирвэс ч тэр газар нь хаягаа үлдээн би энд ирээд явлаа гэсэн тэмдэг “message” үлдээдэг байна. Ийм сонирхолтой хэлбэрээр өөр хоорондоо мэдээлэл солилцдог байна.

ИРВЭС ШАРХДУУЛСАН МАЛ ЯАГААД ЭДГЭРДЭГГҮЙ ВЭ?

-Ирвэсний шархдуулсан мал тэр бүр хурдан эдгэрдэггүй ихэнх тохиолдолд үхдэг хэмээн малчид ярьдаг.

Үүний учир нь ирвэс мал барихдаа хумсаа малд шигтгэж барьдаг ба, хумсны доор байсан нян шарханд орж үрждэгтэй холбоотой юм. Чонотой харьцуулбал ирвэсний хумс малд илүү их шарх буглаа үүсгэж нян микробын улмаас идээ буглаа үүсгэдэг байна.

ИРВЭСНИЙ МАХ ЭМЧИЛГЭЭНИЙ ЧАНАРТАЙ ЮУ?

-Цоохор ирвэсний махыг аргаль, янгир, зээр, хойлог, хонь, үхэр, адууны булчингийн эдийн найрлагатай харьцуулахад уураг, эрдэс бодисын хэмжээ ерөнхийдөө ойролцоо байсан бөгөөд харин ч үл орлох амин хүчлийн хэмжээ нь 0.9-1.5 хувиар бага байсан нь энэ амьтны мах бусад амьтдаас ялгарах гойд эмчилгээний чанар байхгүй болохыг баталж байгаа юм.

ӨВӨЛ: Өвлийн улиралд өндөр уулын хүйтэн цаг агаарт зохицох дулаан үсэн бүрхэвчтэй болсон байна. Энэ нь тэднийг 35-40 хэм хүртлэх хүйтэн үеийг давахад тус нэмэр болдог байна. Өргөн том тавхай нь цасан дээгүүр түвэггүй явахад зохицсон ба тавхайн салаа дундуур байдаг үс нь хөлийг хөлдөхөөс сэргийлдэг байна. Хүзүүний үс нилээд өтгөн ургасан байх ба хүйтэн өдөр амрах үедээ биеэ сүүлээрээ ороон дулаан хэвтдэг байна. Хэдийгээр ирвэс энэ хүнд хэцүү хүйтэн нөхцөлийг давах зохилдлоогоотой ч гэсэн энэ үед хүн ирвэс хоёрын хоорондын зөрчил ихэсдэг үе юм. Ирвэсний байршил нутаг нь малчдын өвөлжөөтэй давхцдаг гол учир нь бий. Байгалын идэш тэжээл бологч аргаль хонь, янгир ямаа бусад амьтад хүнээс дайжин оронд нь гэрийн мал бэлчээрийг эзэлдэгтэй холбоотойгоор ирвэс гэрийн малаар энэ үед хооллох нь элбэг. Үүнээс үүдэн малчид гэрийн мал идсэнд өширхөн буудах тохиолдол гардаг байна.

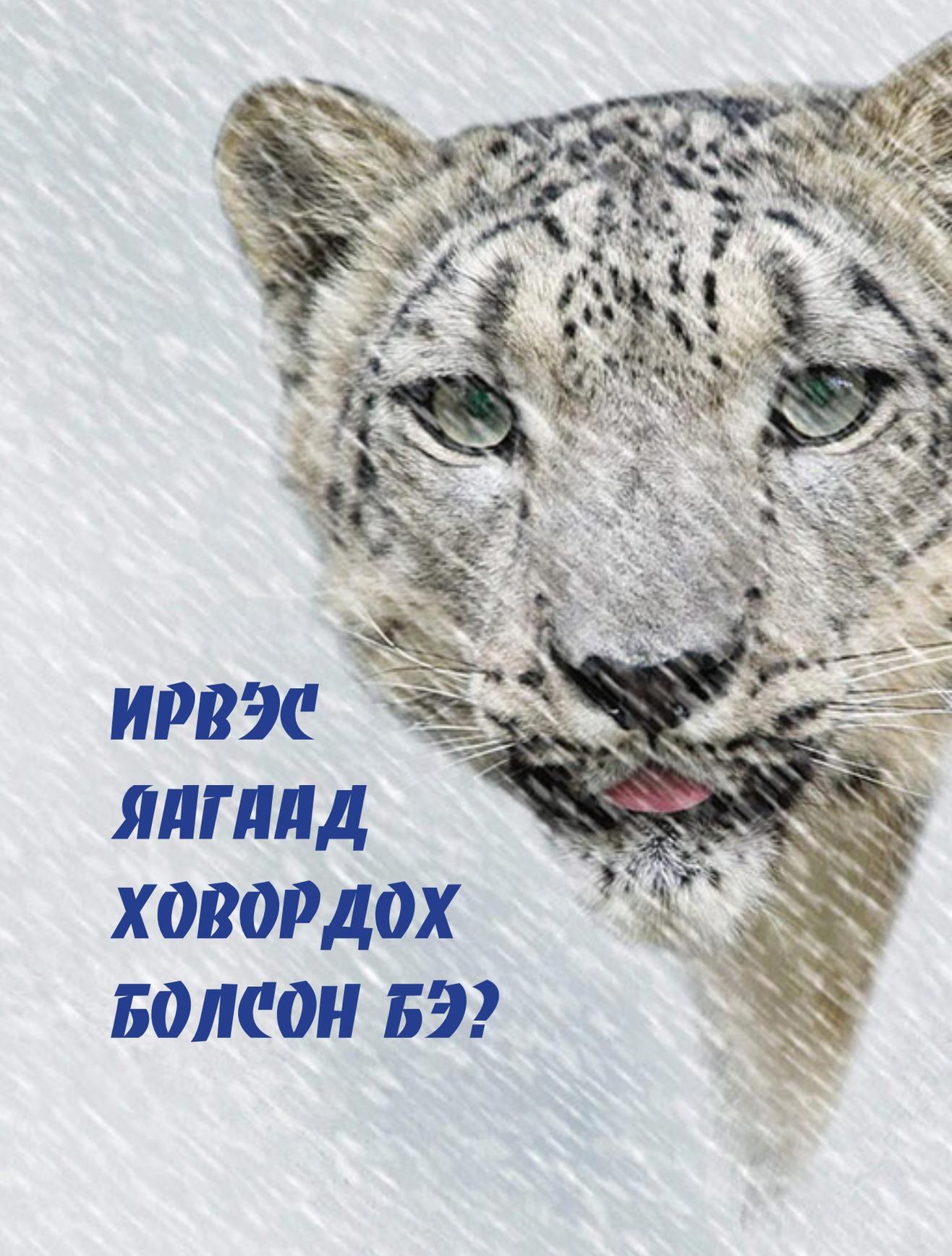
ХАВАР: Аливаа амьтны ороо нийллэгийн үе бол үр удмаа үлдээх хариуцлагатай мөч. Энэ үе нь ирвэсэнд тохионо. Ирвэс II сарын эхний ба дунд арав хоногт ороо нийллэгт ордог. Ороо нийллэгт орсны дараа идэш тэжээл хайж үүгээр түүгээр хэрэн хэсэн явах нь элбэг. Энэ үе нь ихэнх ан амьтанд хоол хүнс хомс байдаг ч ичигсэд гарч идэш тэжээлийн өөр эх үүсвэр нэмэгдэнэ.

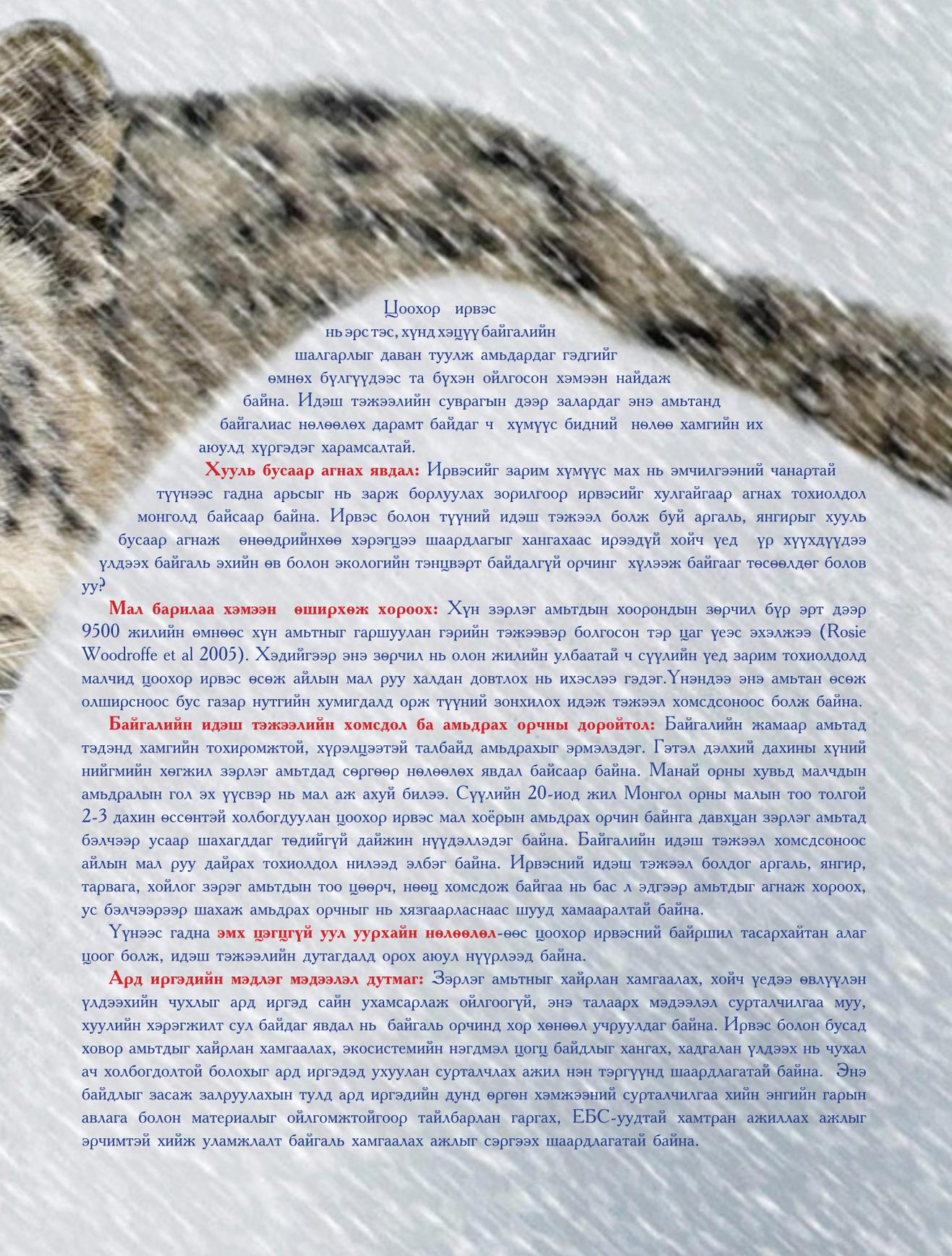
ЗУН: Зуны эхэн сар нь ирвэсний төлөдөг үе юм. Эм ирвэс болох гинс үр төлөө эсэн мэнд гаргах аюулгүй газар олсон байдаг ба энэ нь нилээд нууцлагдмал хадан агуйг сонгон дөнгөж төрсөн гүеийг дулаан бойжуулдаг. Дөнгөж төрсөн гүем 7 хоногийн дараа нүдээ нээдэг байна. Зуны сүүл сараас эхлэн нялх гүем үүрнээсээ гарч ойр орчинтойгоо танилцах ба VII, VIII сард эхийгээ даган анд суралцана. Дөнгөж төрсөн гүем мөнх цасны хайлалт шар усны үерт норж даарах аюултай. Мөн зуны цагт тоглож наадаж байхад нь махчин шувууд шүүрэх тохиолдол байдаг.

НАМАР: Энэ үед ихэнх амьтад урт хүйтэн өвөлд бэлтгэн тарга тэвээргээ нөөцлөн авах цаг үе. Ялангуяа манай орны баруун хойд хэсгээр эрт сэрүү орж намрын хяруу унаж эхлэх үе учир говь талын бүстэй харьцуулвал амьтадын үс нилээд эрт ургаж нэг ёсондоо өвлийнхөө хувцасыг эрт өмсдөг байна. Аргаль янгир уулнаас доош буун нөмөр дулаан газар болон бэлчээрийн сөл хайна. Ирвэс ч мөн тэднийг даган шилждэг байна.

A close-up photograph of a leopard's face, looking slightly to the right. The leopard has a light brown and black spotted coat. Its eyes are a pale greenish-yellow. Its mouth is slightly open, and its pink tongue is visible. The background is a plain, light-colored surface.

**ИРВЭС
ЯАГААД
ХОВОРДОХ
БОЛСОН БЭ?**

Цоохор ирвэс
нь эрстэс, хүнд хэцүү байгалийн
шалгарлыг даван туулж амьдардаг гэдгийг
өмнөх бүлгүүдээс та бүхэн ойлгосон хэмээн найдаж
байна. Идэш тэжээлийн суврагын дээр залардаг энэ амьтанд
байгалиас нөлөөлөх дарамт байдаг ч хүмүүс бидний нөлөө хамгийн их
аюулд хүргэдэг харамсалтай.

Хууль бусаар агнах явдал: Ирвэсийг зарим хүмүүс мах нь эмчилгээний чанартай түүнээс гадна арьсыг нь зарж борлуулах зорилгоор ирвэсийг хулгайгаар агнах тохиолдол монголд байсаар байна. Ирвэс болон түүний идэш тэжээл болж буй аргаль, янгирыг хууль бусаар агнаж өнөөдрийнхөө хэрэгцээ шаардлагыг хангахаас ирээдүй хойч үед үр хүүхдүүдээ үлдээх байгаль эхийн өв болон экологийн тэнцвэрт байдалгүй орчинг хүлээж байгааг төсөөлдөг болов уу?

Мал барилаа хэмээн өширхөж хороох: Хүн зэрлэг амьтдын хоорондын зөрчил бүр эрт дээр 9500 жилийн өмнөөс хүн амьтныг гаршуулан гэрийн тэжээвэр болгосон тэр цаг үеэс эхэлжээ (Rosie Woodroffe et al 2005). Хэдийгээр энэ зөрчил нь олон жилийн улбаатай ч сүүлийн үед зарим тохиолдолд малчид цоохор ирвэс өсөж айлын мал руу халдан довтлох нь ихэслээ гэдэг. Үнэндээ энэ амьтан өсөж олширсноос бус газар нутгийн хумигдалд орж түүний зонхилох идэж тэжээл хомсдоноос болж байна.

Байгалийн идэш тэжээлийн хомсдол ба амьдрах орчны доройтол: Байгалийн жамаар амьтад тэдэнд хамгийн тохиромжтой, хүрэлцээтэй талбайд амьдрахыг эрмэлздэг. Гэтэл дэлхий дахины хүний нийгмийн хөгжил зэрлэг амьтдад сөргөөр нөлөөлөх явдал байсаар байна. Манай орны хувьд малчдын амьдралын гол эх үүсвэр нь мал аж ахуй билээ. Сүүлийн 20-иод жил Монгол орны малын тоо толгой 2-3 дахин өссөнтэй холбогдуулан цоохор ирвэс мал хоёрын амьдрах орчин байнга давхцан зэрлэг амьтад бэлчээр усаар шахагддаг төдийгүй дайжин нүүдэллэдэг байна. Байгалийн идэш тэжээл хомсдоноос айлын мал руу дайрах тохиолдол нилээд элбэг байна. Ирвэсний идэш тэжээл болдог аргаль, янгир, тарвага, хойлог зэрэг амьтдын тоо цөөрч, нөөц хомсдож байгаа нь бас л эдгээр амьтдыг агнаж хороох, ус бэлчээрээр шахаж амьдрах орчныг нь хязгаарласнаас шууд хамааралтай байна.

Үүнээс гадна **эмх цэгцгүй уул уурхайн нөлөөлөл**-өөс цоохор ирвэсний байршил тасархайтан алаг цоог болж, идэш тэжээлийн дутагдалд орох аюул нүүрлээд байна.

Ард иргэдийн мэдлэг мэдээлэл дутмаг: Зэрлэг амьтныг хайрлан хамгаалах, хойч үедээ өвлүүлэн үлдээхийн чухлыг ард иргэд сайн ухамсарлаж ойлгоогүй, энэ талаарх мэдээлэл сурталчилгаа муу, хуулийн хэрэгжилт сул байдаг явдал нь байгаль орчинд хор хөнөөл учруулдаг байна. Ирвэс болон бусад ховор амьтдыг хайрлан хамгаалах, экосистемийн нэгдмэл цогц байдлыг хангах, хадгалан үлдээх нь чухал ач холбогдолтой болохыг ард иргэдэд ухуулан сурталчлах ажил нэн тэргүүнд шаардлагатай байна. Энэ байдлыг засаж залруулахын тулд ард иргэдийн дунд өргөн хэмжээний сурталчилгаа хийн энгийн гарын авлага болон материалыг ойлгомжтойгоор тайлбарлан гаргах, ЕБС-уудтай хамтран ажиллах ажлыг эрчимтэй хийж уламжлалт байгаль хамгаалах ажлыг сэргээх шаардлагатай байна.

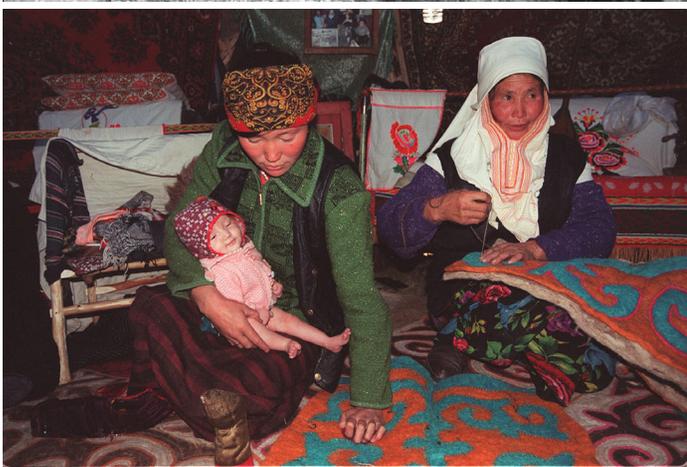

ХАМГААЛАХААР АВЧ БУЙ АРТА ХЭМЖЭЭ

Одоогийн байдлаар хууль бус антай тэмцэн хуулийн хэрэгжилтийг сайжруулах, хүн зэрлэг амьтны хоорондын зөрчлийг багасгах, байгаль хамгаалах экологийн боловсролыг иргэдэд олгох зэрэг ажлууд чиглэгдэж байна. Үүний нэг жишээ нь нөхөрлөлд түшиглэсэн байгаль хамгаалах

- “Ирвэс Энтерпрайз” хөтөлбөрийг Монгол оронд анх санаачилж ирвэстэй нутагт амьдардаг малчдын дунд амжилттай хэрэгжүүлснээр хүн араатны хоорондын зөрчлийг зөөлрүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулсан төдийгүй дэлхийн бусад орнуудад үлгэр жишээ болж Киргизстан, Паристан гэх мэт орнуудад энэ загварыг ашиглан хэрэгжүүлж байна. Манай оронд одоогийн байдлаар энэ хөтөлбөр нь ирвэстэй нутгийн 7 аймгийн 19 сумын 32 нөхөрлөлийн 450 орчим айл өрхийн хамруулан ажиллаж байна. Энэ хөтөлбөр нь малаа ирвэсэнд алдсан хохирлыг малчдад дам утгаар төлөх боломжоор хангаж, өрхийн орлогыг байгаль хамгаалах гэрээгээр дамжуулан нэмэгдүүлдэг бөгөөд байгаль орчинд ээлтэй малчдын бүлгийг бий болгож байна.

- Мөн ирвэсэнд бариулсан малын хохирлыг шууд утгаар нөхөн төлж хохирлыг барагдуулдаг малын даатгалын хөтөлбөрийг Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын Тост багийн малчдын дунд хэрэгжүүлж байгаа нь цаашид энэхүү аргыг улам дэлгэрүүлж ирвэс хүний хоорондын зөрчлийг зөөлрүүлэх боломжтой гэдгийг харуулж байна.
- Өндөр уулын гайхамшиг, нууцлагдмал амьдралтай энэ амьтныг судалж тархац, тоо толгойг гаргана гэдэг амаргүй ажил энэ утгаараа дэлхийн хэмжээнд маш бага судлагдсан хэмээн үздэг байна. 2008 оноос эхлэн Монгол оронд цоохор ирвэсний экологийн урт хугацааны судалгааг үүлийн үеийн дэвшилтэт технологийн тусламжтайгаар Ирвэс Хамгаалах Сан ТББ гадаад дотоодын байгууллагуудтай хамтран явуулж байгаа ба энэ судалгааны үр дүн одоогийн явуулж буй хамгаалалтын ажилд чухал мэдээллийг бидэнд өгөх юм.

АШИГЛАСАН НОМ БОЛОН МАТЕРИАЛУУД

1. Олон Улсын Ирвэс Хамгаалах Сан, Монголын Ирвэс Төв 2003 он: 'Монгол орны цоохор ирвэс'
2. Б.Мөнхцог 2006 он: 'Цоохор ирвэсний биологи, экологи ба хамгаалал' бүтээл
3. Б.Чимэддорж, М.Цэрэннадмид "Өндөр уулын гайхамшиг" гарын авлага 2010 он

Хэрэв хүүхдүүд та бүхэн цоохор ирвэс хамгаалах ажилд оролцож энэхүү байгалийн нандин өв болсон гоёмсог хөөрхөн амьтныг хойч үедээ авч үлдэх ажилд оролцохыг хүсвэл бидэнтэй доорхи хаягаар холбогдоорой.

Ирвэс Хамгаалах Сан ТББ

Утас + 976 11 329632

Face book: Snowleopard Mongolia